

B. A. SZEREBRENNYIKOV:

A nyelvtudomány összehasonlító-történeti módszerének
fogyatékoságairól.

Az összehasonlító-történeti módszer a nyelvtudomány egyik legjelentősebb vívmánya. Alkalmazása lehetővé tette, hogy behatolhassunk a különböző nyelvek történetének legmélyebb rejtekeibe. Ott, ahol a történelem források híján hallgat és a régészet nem ritkán tehetetlen, az összehasonlító-történeti módszer behatol a számunkra ismeretlen századoknak ebbe a mélyébe és bizonyos fokig mintegy kárpótolja azokért a jóvátehetetlen veszteségekért, amelyeket most azért érzünk, mert a tudomány, a tények rendszeres tudományos leírása aránylag későn keletkezett. A mai indoeurópai, török, sémi és egyéb nyelvek ősei tucatjával haltak ki örökre hordozóikkal együtt és csak az összehasonlító-történeti módszer teszi lehetővé, hogy napfényre hozzuk ennek az őskornak némi maradványait. Az u.n. "új nyelvelmélet" megteremtője, N.J. Marr akad. és legodaadóbb követői bármennyire is száműzték és lenézték az összehasonlító-történeti módszert, ez a módszer Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi munkáinak megjelenése révén fölénybe került N.J. Marr akad. teljesen rothadt kutató módszereinek rendszerével szemben, minthogy ezeket a módszereket csupán a legnagyobb félreértés folytán tekintették a marxista dialektikus módszer meghonosítása példaképének a nyelvtudományban.

N.J. Marr hirhadt négyelemes analizise, a szemantikai sorok és nyalábok és ezeknek az emberi társadalom történetével és az emberi gondolkodás fejlődésével való koordinálása nem egyéb, mint egy égbekiáltó történelemellenesség példaképe. Marr és tanítványai lépten-nyomon összekeverték a tudományos eljárás és a tudományos módszer fogalmát. Az összehasonlító-történeti módszert, amely tulajdonképpen csak tudományos kutató eljárás, a marxista dialektikus módszerrel összeegyeztethetetlennek minősítették. Holott a marxista dialektikus módszer és a tudományos kutató eljárás között lényeges különbség van, hiszen amaz nem más, mint a jelenségek tanulmányozásának elvi megközelítése, emez pedig arra hivatott, hogy valamilyen vonatkozásban eleget tegyen a marxista dialektikus módszer követelményeinek.

A marxista dialektikus módszer megköveteli, hogy minden jelenséget a többi jelenségekkel való szétszakíthatatlan összefüggésében, történelmi mozgásában, vagyis fejlődésében vizsgáljunk. A nyelv tanulmányozása terén alkalmazva ugyancsak megköveteli, hogy a nyelvfejlődés folyamatát az új minőségi elemek fokozatos szaporodásának és a régi minőségi elemek fokozatos elhalásának felderítésé céljából, a nyelv fejlődésében egymás ellen küzdő tendenciák felderítése céljából tanulmányozzuk. A marxista dialektikus

módszert azonban csak akkor alkalmazzuk igazán, ha összekapcsoljuk a tudományos kutatás eljárásaival, s ha ezeknek az eljárásoknak az eredményei megfelelnek a marxista dialektikus módszer követelményeinek.

Milyen reális alapokon nyugszik az összehasonlító-történeti módszer?

Az összehasonlító-történeti módszer mindenekelőtt abból a tényből indul ki, hogy azon hangkomplexum jellege, amely egy tárgy vagy jelenség megnevezésére szolgál, semmiféle szerves összefüggésben nincs ennek a tárgynak vagy jelenségnek a jellegével. Ha létezne ilyen szerves és szükségszerű összefüggés, akkor a világ különböző nyelvei között nem lenne semmilyen szókincsbeli különbség, mivel a különféle tárgyak sajátosságai a különböző népek tudatában egyformán tükröződnének vissza. A szó hangtani alakja, az érzéstől és észleléstől eltérően, nem lehet másolata a tárgynak vagy jelenségnek.

Minden emberi nyelv alapjában véve - általánosítás. Általánosítás nemcsak a szó, amelynek hangalakja egy kategória számtalan tárgyára alkalmazható. Általánosítás bármely formáns is. Az ige bármelyik személyragja számtalan cselekvést vagy állapotot fejez ki általánosságban.

Az emberi nyelvnek ez a sajátossága teszi lehetővé, hogy fogalmakban gondolkozzunk, s hogy mélyebben behatolhassunk a körülöttünk lévő tárgyaknak és jelenségeknek, valamint ezek törvényszerű összefüggéseinek a lényegébe. Tökéletesen világos, hogy a hangkomplexumnak az általa megjelölt tárgy természetével való törvényszerű és kötelező összefüggése az általánosítás bármiféle lehetőségét kizárná, megfosztaná az emberi nyelvet attól a lehetőségtől, hogy az érintkezés eszköze legyen, mivel az általánosítás elképzelhetetlen anélkül, hogy a nyelv ne tipizáljon, anélkül, hogy a nyelv szavai és alakjai ne lennének képesek annak kifejezésére, ami általános.

Minden egyes konkrét nyelvben a nyelv rendszerének bizonyos hangkomplexuma csupán szoros kapcsolatban van egy bizonyos tárggyal vagy jelenséggel, alakja azonban nem tükrözi vissza az illető tárgy vagy jelenség természetes sajátosságait.

Ebből következik: lehetetlen, hogy különböző nyelvek azonos hangzású szavai, amelyek azonos vagy rokon jelentésüknél fogva egymással összefüggenek, ne egy közös forrásból származzanak. Az a körülmény, hogy a sta gyökérszó /sztojaty - állni jelentésben/ megvan különböző indoeurópai nyelvekben, pl. az orosz sztoju /álllok/, a görög histémi, a latin stare stb., arra enged következtetni, hogy ezek a szavak közös forrásból erednek. Elképzelhetetlen, hogy ennek a sornak mindenegyres tagja a többitől függetlenül keletkezett.

Emellett minden nyelvnek vannak olyan területei, amelyek a külső hatásokat befogadják /szferi pronycajemie/, olyanok, amelyek a külső hatásokat nem fogadják be /szferi nyepronycajemie/ és olyanok, amelyek a külső hatásokat nehezen fogadják be /szferi trudno

pronyicajemie/. Külső hatásokat befogadó terület pl. a nyelv szókészlete, amely soha sincs bebiztosítva az idegennyelvi kölcsönzések ellen. Ennélfogva az, hogy egy sereg olyan egyforma hangzású szó létezik, amelyeknek a különböző nyelvekben azonos a jelentésük, még nem okvetlenül szól a nyelvek közös származása mellett.

De ha a nyelvek a nyelvtani szerkezet elemeinek anyagi rokonsága révén összefüggenek egymással, akkor ez jó bizonyítéka annak, hogy az illető nyelvek egy forrásból erednek, mivel az alaktan a nyelvnek olyan területe, amely a külső hatásokat nem fogadja be, vagy csak nagyon nehezen fogadja be.

A nyelvtani szerkezet elemeinek anyagi rokonságát egymástól teljesen elszigetelt nyelvekben a "csodák" közé sorolhatnók, ha csodák léteznének.

A különböző nyelvek alaktani sémái sohasem olvadnak össze egymással a különböző nyelvek kereszteződésénél. Éppen ezzel magyarázható Sztálin elvtársnak az a bámulatosan szabatos és helyes megállapítása, amely szerint két különböző nyelv kereszteződése útján soha nem keletkezik egy harmadik nyelv, amely egyik keresztezett nyelvre sem hasonlít, hanem e közben mindig megmarad az egyik nyelv alapvető szókincse és nyelvtani szerkezete.

Ha a nyelvtani szerkezet anyagilag rokon szavai és elemei egy közös forrásra vezethetők vissza, akkor természetesen egymással össze is hasonlíthatók és, következésképpen, tárgyai lehetnek az összehasonlító-történeti módszernek.

Az összehasonlító-történeti módszer leglényegesebb indoka azonban az a tény, hogy a nyelvek fejlődése egyenlőtlen, hogy a nyelvek fejlődésében időbeli és jellegbeli eltérések vannak. Nemcsak az egyes nyelvek fejlődnek egyenlőtlenül, hanem egyazon nyelv rendszerének egyes összetevői is.

A különböző nyelvek történetének tanulmányozása szempontjából a legeredményesebb és leghatásosabb eljárás az, ha azokat a szavakat és alakokat, amelyek az egyik nyelvben történeti fejlődésük során szilárdan megállapodtak, összehasonlítjuk azokkal a szavakkal és alakokkal, amelyek a másik nyelvben változókonnyabak, lényegesebb változásoknak vannak alávetve.

Ha az összehasonlító-történeti módszer ezekre a reális és megcáfolhatatlan alapokra támaszkodik, akkor megfélemlhet, még ha nem is teljes mértékben, a marxista dialektikus módszer alapvető követelményeinek, ellenben Marr fantasztikus négyelemes analízisének semmiféle reális alapja nincs és nem felel meg a marxista dialektikus módszer egyetlen követelményének sem.

Sztálin elvtárs, midőn megbirálja N. J. Marrt, aki az összehasonlító-történeti módszert nagyhangon "idealistának" pellengérezte ki, megjegyzi, hogy "... az összehasonlító-történeti módszer, komoly hiányai ellenére, még mindig jobb, mint N. J. Marr valóban idealista négyelemes analízise, mert az előbbi munkára, a nyelvek tanul-

mányozására ösztönöz, ezzel szemben az utóbbi csak arra ösztönöz, hogy a kemencepadkán heverjünk és kávézaccból jósolgassunk a hirhedt négy elem körén belül maradvá."1

Ezzel a sztálini megállapítással kapcsolatban a szovjet nyelvészeknek meg kell vizsgálniuk az összehasonlító-történeti módszer komoly fogyatékosságait.

Fűzzünk néhány általános megjegyzést ehhez a kérdéshez.

Az összehasonlító-történeti módszer legfőbb fogyatékosságai két kategóriába sorolhatók: a/ objektív jellegű hiányok, amelyek nehezen, sőt néha egyáltalán nem küszöbölhetők ki; b/ szubjektív jellegű hiányok, amelyek a kialakult erős hagyomány következményei, vagy pedig abból származnak, hogy az összehasonlító nyelvészek helytelenül alkalmazzák ezt a tudományos kutató eljárást.

1./ Az összehasonlító módszer alkalmazása csak ott eredményes, ahol az összehasonlítás szempontjából megbízható anyag áll rendelkezésre. Az összehasonlító nyelvész a különböző nyelveknek rendszerint olyan adatait használja fel, amelyek időrendileg különböző nyelvelmékekben vannak lerögzítve. Összehasonlíthatjuk az ó-görög gomphos /szög/ szót a mai albán dhëmb /fog/ szóval, vagy a mai örmény dzërm /forró/ szót az ó-ind gharmah /meleg/ szóval, noha e szavak megállapodottságának időrendi periódusai között több évszázadot felölelő szakadék tátong. Ha fel is kell tételezni, hogy a gwermos őstípus dzërm alakot vett fel az örmény nyelvben, akkor is a fejlődés összes közbeeső szakasza hozzáférhetetlen a kutató számára azon egyszerű oknál fogva, hogy hiányoznak a bizonyító erejű, hiteles adatok. Ezeknek az adatoknak a lehetséges jellegét csupán hipotetikusán ítéelhetjük meg. Ezért semilyen nyelvtörténet, amely az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása következtében alakult ki, nem mentes a fogyatékossgoktól és ezek a fogyatékossgok néha nagyon is jelentősek és pótlásukra semmiféle lehetőség nincs.

2./ Amikor a kutató egy szó történetének a mélyébe igyekszik behatolni, gyakran meg van fosztva annak a lehetőségétől, hogy a szónak egy bizonyos nyelvben való megjelenését ilyen vagy amolyan tényezőkkel magyarázza meg, mivel az illető szó hordozóinak története rendszerint egyáltalában nem deríthető fel. Megállapíthatjuk pl., hogy az ókorban egy adott nyelvben megvolt egy bizonyos szó egy meghatározott jelentéssel. Azt azonban, hogy ez a szó mi módon került ebbe a nyelvbe, és hogy melyik társadalmi rétegnél terjedt el leginkább, nem tudjuk megállapítani, mivel az illető nyelven beszélő nép története egyáltalán nem állapítható meg. A nyelv különféle jelenségei rendszerint olyan történelmi korszakokban alakultak ki, amelyeknek a jellegére vonatkozóan a történettudománynak semmiféle konkrét ismeretei nincsenek. Ez a lényegében kiküszöbölhetetlen körülmény lett a maristák dühös támadásainak céltáblája; a maristák azt a rágalmat terjesztették, hogy az összehasonlító-történeti módszer állítólag történelem-ellenes.

3./ Az őstípusok rekonstruálása néha teljesen hipotetikus. A görög herpó /csuszni/ ige ősi alakjának serpo alakban való rekonstruálása, ha összevetjük a latin serpo-val és az ó-ind sarpáni-val,

minden kétséget kizár, ellenben a latin palea /szalma/ szónak pllea alakban való rekonstruálása teljesen hipotetikus.²

4./ Az összehasonlításnál gyakran felhasználgják különböző nyelvek szavait és alakjait, tekintet nélkül arra, hogy ezeknek a szavaknak és alakoknak az etimológiai rokonsága nagyon kétes.

Nehezen hihető el, hogy etimológiailag valóban rokonok az efféle szavak, mint az ó-ind balam /erő/ és az orosz boleje /inkább/; a német Blume /virág/ és a latin flos; a latin lucus /liget/ és a litván laukas /mező/; a latin luna és a porosz lauxnos /csillagkép/; a görög teichos /fal/ és a német Teig /tészta/ stb.

5./ Módszertani szempontból a leghelytelenebb, hogy az őstipusokat egy időrendi síkra vetítik vissza. Ez az eljárás eléggé elterjedt a külföldi összehasonlító nyelvtudósok körében.

Ha több olyan szó- és alakosorunk van, amely bizonyítja az anyagi rokonságot a jelentésbeli rokonság, azonosság mellett, akkor ezeket a szavakat és alakokat vonatkoztatathatjuk egy időrendi síkra, ez azonban az alábbi okoknál fogva kockázatos.

1. Az összehasonlításra szolgáló adatok hiányossága olyan őstipus rekonstruálásához vezethet, amely egy későbbi időszakot tükröz vissza.

Képzeljük el pl. azt az esetet, hogy ha az indoeurópai nyelvek között egyáltalán nem maradt volna fenn a kentum nyelvcsoport. Ebben az esetben az örmény sirt /sziv/ és az orosz szerdce /sziv/ szavakat a serd őstipusból kellene levezetni, ami helytelen lenne, mivel a palatális k > s változásról szóló hangtörvény minden valószínűség szerint lokalizált volt és egy időrendileg későbbi csoportjelenséget képviselt.

2./ A rokonnyelvi csoportok kialakulásának alkalmával - ami akár oly módon ment végbe, hogy az alapvető szókincs és nyelvtani szerkezet kereszteződés útján került át más, idegen eredetű nyelvekbe, akár oly módon, hogy egy egységes nyelv nyelvjárásai önálló nyelvekké alakultak át, - megtörténhetett, hogy egy nyelv nem egy és ugyanazon időben kényszerítette rá a maga nyelvtani szerkezetét és alapvető szókincsét a többi nyelvre. Ilyen esetben az egy családba tartozó nyelvek szókincsének és nyelvtani szerkezetének sajátosságai az alapul szolgáló közös nyelv különböző történeti szakaszait tükrözhetik vissza. Ugyanez történhetett meg abban az esetben is, amikor a nyelvjárások különböző időpontokban válhattak le az alaptörzsről. Ezeknek a különböző jellegű adatoknak egy időrendi síkra való vetítését a legtöbb esetben egyáltalán nem lehet megbízhatóan alátámasztani.

3./ A külföldi összehasonlító nyelvészek gyakran azt állítják, hogy egyes rokonnyelveknek vagy nyelvcsoportoknak nyelvtani alakokban való közismert szegénysége annak a következménye, hogy az illető nyelvek elveszítették egykori formagazdagságukat. Ez a vélemény terjedt el pl. a germán nyelvekkel kapcsolatban, amelyek nyelvtani alakokban feltűnően szegényebbek, mint a szanszkrit nyelv.

Ennek a jelenségnek azonban egészen más okai is lehetnek. A germán nyelvek korábban megszakíthatták kapcsolatukat a közös nyelvvel, mint a szanszkrit, és a közös nyelvnek egy régebbi állapotát őrizhették meg.

4./ Amikor az őstípusokat egy időrendi síkra vetítik vissza, gyakran nem veszik tekintetbe azt, hogy a nyelv különböző területei milyen mértékben képesek befogadni a külső hatásokat. A szókészlet olyan terület, amely befogadja a külső hatásokat. Ezért, midőn sok szót egy időrendi síkra vetítünk és feltételezzük, hogy ezek a szavak egy nyelvhez tartoznak, abba a hibába esünk, hogy esetleg egy ősnyelvi őstípusra vezetjük vissza a jövevényszavakat is. A bolgár dzseb (zseb), az albán xhep és az ujjgörög tszepe egy közös indoeurópai ősnyelvi őstípusból való leszármaztatás teljes képtelenség lenne, mivel a dzseb szót ezek az indoeurópai nyelvek a török nyelvből vették át.

Még nagyobb kockázattal jár az, ha mondattani sajátosságokat vezetünk vissza egysíku őstípusokra, mivel itt kétségtelenül előfordulhatnak bizonyos nyelvi behatások esetei.

Azt, hogy a komi-zürjén nyelvben a lenni, szolgálni, dolgozni stb. igék után eszközhatározó eset áll, valamint azt, hogy a mordvinban és az észiben jelentésbelileg bizonyos mértékig ennek az esetnek megfelelő translativus áll, nem vezethetjük vissza egy ősfinn mondattani szabályra, mivel világos, hogy itt az orosz mondattan szabályainak a befolyásáról van szó.

5./ A rokonnyelvi csoportok kialakulásának módjai nagyon sokféle lehetnek. A mai indoeurópai nyelvek alapját alkothatja egy olyan nyelv, amely alapvető szókincsét és nyelvtani szerkezetét rákényszerítette a többi nyelvre.

Ugyanezek a nyelvek lehetnek egy nagyobb nyelvi egész szétesésének a termékei. Lehetséges az is, hogy az alapvető szókincs és a nyelvtani szerkezet kereszteződés folyamán nem egy bizonyos nyelvet kényszerített rá a többi nyelvre, hanem annak a nyelvnek területi nyelvjárásait, amelyek a szókészlet és a nyelvtan terén különböztek egymástól. Nincs kizárva az sem, hogy az indoeurópai nyelvek között voltak ún. indoeurópeid nyelvek, amelyek az indoeurópai típust kevésbé éles vonásaiban képviselték, és pedig azért, mert ezek a nyelvek egy bizonyos régebbi állapot maradványai voltak. Lehetséges, hogy egyik-másik indoeurópai nyelv közvetlenül ezektől az indoeurópeid ősoktól származott.

Az, hogy a fejlődés utjai ilyen bonyolultak lehettek, kétségtelenül bizonyos fokig relativvá teszi az ősi magánhangzók és mássalhangzók eredeti állományának, az idő és módok rendszerének stb. bármiféle rekonstruálását.

Mindéz természetesen nem mond ellent annak az általános érvényű tételnek, amely szerint a különböző nyelvek anyagilag rokon alakjai és szavai egy forrásból erednek. Csak az a kérdés, miként lehetséges, hogy ezek a jellemző vonások az őskorban ugyanabban az időben nem voltak meg teljes egészükben.

6./ Az ősnyelvi őstipusból való levezetés olykor azért is kockázatos, mert esetleg őstipusra vezetünk vissza a rokonnyelvekben párhuzamosan kialakult új képződményeket is, amelyek anyagiilag rokon eszközök révén nyernek kifejezést. A többszám alanyesetének oi végződése [vö. a görög anthrópoi /emberek/, az ólatin populoi /népek/ és a litván laikai /idők/] nem vezethető le egy őstipusu oi végződésből, mivel ezek az új alakok a névmási ragozás analógiájára a fenti nyelvek mindegyikében önállóan jöttek létre. Ugyanezt mondhatjuk a jelenidő egyes szám 1. személyének m végződéséről is a bolgár és az ó-ind nyelvben, v.ö. a bolgár az abicsam /széreték/ és az ó-ind bharami /viszek/ alakokat, mivel itt is párhuzamosan kialakult új alakokkal van dolgunk.

A tárgyeset n elemmel képzett végződése, amely a török nyelvek tulnyomó többségében megtalálható, szintén nem egy közös török őstipusra megy vissza, mivel itt is párhuzamos új alakokkal van dolgunk.

A feltétlenül párhuzamos új képződményeknek egy őstipus-fokra való visszavezetése szintén jellemző a külföldi összehasonlító nyelvészetre. A latin imperfektumnak, amely alapjában és minőségileg jelenidejű cselekvést fejez ki, multidejű cselekvést kifejező jelleget tulajdonítottak, egy, a távoli multban meglévő argumentumra való hivatkozással, noha a latin nyelvben ilyen argumentumnak semilyen reális nyomai nincsenek, kivéve a rendkívül homályos eredetű személyragokat, amelyek megegyeznek a görög és az indoírán nyelvek másodlagos személyragjaival.

Ez az argumentum minden valószínűség szerint a területileg egymáshoz közeledő nyelvek szűk körére korlátozódott: az indoírán nyelvekre, a görög és az örmény nyelvre, és aligha volt meg abban az ősnyelvben, amelyik ezeknek a nyelveknek eredetüket illetően alapjául szolgált.

Az a tény, hogy elméletileg lehetségesnek tartjuk, hogy létezett egy olyan nyelv, amely a rokon nyelvcsaládok fejlődésének alapjául szolgált, egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a nyelv éppen az az Ádám-korabeli bibliai ősnyelv volt, amelyről a marristák annyira féltek. Maga az alapnyelv lehetett a történelem terméke, létrejöhetett egy nagyobb egész szétesése következtében, vagy pedig úgy, hogy egy bizonyos nyelv a kereszteződés folyamán rákényszerítette alapvető szókincsét és nyelvtani szerkezetét a másik nyelvre, még hozzá néhány esetben idegen eredetű nyelvre.

Arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen milyen volt ez az ősbibb állapot, a külföldi összehasonlító nyelvészek által alkalmazott összehasonlító módszer semmilyen választ nem ad, mivel úgy vélik, hogy az efféle kérdések megoldása meghaladja az összehasonlító-történeti módszer képességeit. Továbbá, a külföldi összehasonlító nyelvészek véleménye szerint, az összehasonlító-történeti módszer nem terjed ki az ősnyelv hipotetikus rekonstruálásának területeire.

Az összehasonlító-történeti módszer, amelyet a külföldi összehasonlító nyelvészek alkalmaztak, teljesen eltekint az alapnyelv nyelvjárásbeli sajátosságaitól. Ezért az alapnyelv rekonstruált hangállománya vagy tudományos absztrakció, egy ideálisan elgondolt,

nyelvjárások nélküli nyelv, vagy pedig valamilyen ismeretlen nyelv egyik lehetséges nyelvjárása, amely a rákövetkező rokonnyelvi csoportok kialakulásának alapjául szolgált.

Az összehasonlítás általános módszertana még szintén nincs teljesen kidolgozva. A szó vagy a szóalak archaikusságának kritériumai a különböző kutatóknál gyakran szubjektív jellegűek. A más-salhangzó ősi állományát rendszerint elképzelt ősi egyszerűségében tüntetik fel. Feltételezik, hogy a közös indoeurópai nyelv mássalhangzó-állományában egy affrikáta sem volt, noha az affrikátáknak a közös nyelvekben való megléte elvileg aligha tagadható. A hangtörvények szigorú figyelembevételével lehetővé teszi az összehasonlító módszer számára, hogy az összehasonlításnál ne önkényesen járjon el.

A hangtani különbségek azonban nem mindig bizonyíthatják hitelesen, hogy különféle szavaknak nincs közös forrásuk. A csuvas tines ⁴ /tenger/ és a kámai-bolgár /bolgár-török; ford./ tenger szó, amely kölcsönzés folytán megmaradt a mai magyar nyelvben, bizonyos mértékig ellentmond egymásnak, mivel az ősi z rotációs törvényének, amely mindkét nyelvben érvényesül, a csuvas nyelvben is tükröződnie kellene. A meglévő tines alak helyett joggal várhatnánk tiner alakot.

Ez a szó azonban a csuvas nyelvben, úgy látszik, a tatár nyelvből való későbbi kölcsönvétel.

Az ó-görög sūs /sertés/ szó ellentmond az ősi szókezdő s > h változás törvényének, lásd a latin sus /sertés/ szót. De aligha kételkedhetünk az ó-görög sūs /sertés/ és az ugyanilyen jelentéssel bíró hūs szavak közös eredetében. Semmiféle biztosítékunk nincs arra, hogy az indoeurópai nyelvek egyes azonos hangzásu, a hangtörvényeknek ellentmondó szavai nem származhatnak egy forrásból.

A különféle rokonnyelvi megegyezések tanulmányozásánál a külföldi összehasonlító nyelvészek a jelenségeket gyakran nem hozzák összhangba a nép történetével.

Balkanizmusok, vagyis a balkáni nyelvekre jellemző nyelvi sajátosságok megfigyelhetők az ujjögörög nyelv déli nyelvjárásaiban, noha ezek a nyelvjárások földrajzi helyzetüknél fogva kivülesnek a trák-illír szubsztratum hatókörén. Az egyes etnikai csoportok kultúrájának és vándorlásainak utjait sem tanulmányozzák elég behatóan.

A különféle nyelvek összehasonlításánál sem veszik eléggé figyelembe, sőt gyakran egyáltalán nem veszik figyelembe az övezeti nyelvi jelenségeket. A Volga-Kama övezet török nyelveinek van néhány olyan különleges szóképzési sajátjuk, amelyek a többi török nyelvben nem találhatók meg.

A mai balkáni nyelveket, a bolgár, albán, román és ujjögörög nyelvet lehetetlen úgy tanulmányozni, hogy nem vesszük figyelembe azokat az övezeti nyelvi sajátosságokat, amelyek az összes, egészükben vett balkáni nyelvekre jellemzőek.

Azt a tényt, hogy a birtokos névmási suffixum-rendszer megsemmisült a mai észt nyelvben, amely a suffixum-rendszerrel nem rendelkező balti nyelvek szomszédságában él, és fordítva, hogy ezek a birtokosnévmási suffixumok kialakultak a Fekete-tenger környéki ujjörög nyelvjárásban, amely erős török befolyás alatt állott, továbbá azt, hogy az Ob-menti övezet nyelveiben, a nyenyec-szamojéd csoport nyelveihez közelfekvő osztják és vogul nyelvben megvan a fejlett duális, ellenben más nyelvekben nincs meg, azt, hogy a balti nyelvek szomszédságában élő finn és észt nyelvben megvan a melléknév-ragozás, ellenben más finn nyelvekből hiányzik ez a jelenség, azt, hogy az orosz nyelvjárások közé ékelt karél nyelvjárásokban megvan a zs és cs affrikáta, ellenben a nyugati finn nyelvekben, a finnben és az észtben nincs meg, továbbá azt, hogy az örmény nyelvnek és a Kaukázus más hegyvidéki nyelveinek közös hangtani sajátosságai vannak, nem hagyhatják figyelmen kívül azok az összehasonlító nyelvészek, akik ezeknek a nyelveknek a történetével foglalkoznak.

A nyelvtani alakok és kategóriák fejlődését a külföldi összehasonlító nyelvészek tulságosan egyenesvonaluan tanulmányozzák.

Az aspektusbeli különbségek ősbibb jelenségekhez, időbelileg korábbi különbségekhez tartoznak. A mai ujjörög nyelvben azonban az aspektusbeli különbségek erősebben jutnak kifejezésre, mint az ó-görög nyelvben. Az affrikáták megléte, a marristák véleménye szerint, a tagoltabb, egyszerűbb hangokhoz képest régebbi jelenség, az affrikáták azonban jóval későbbi időszakban jelennek meg. Valamennyi nyugateurópai összehasonlító nyelvész elismeri, hogy az indoeurópai nyelvek analitikus rendszerének fejlődése későbbi jelenség. Emellett azonban egyáltalán nem számolnak azzal a ténnyel, hogy az indoeurópai nyelvek egyes mondattani formái történetükben analitikus alakokra mennek vissza, lásd a latin ornabam /felálszítottam/ és ornabo /fel fogom diszítani/ igéket, amelyeknek ba, bo suffixuma történetileg a bhū /lenni/ igére megy vissza, stb.⁵ A multidejű analitikus alakok megléte az ó-orosz nyelvben és ezeknek az alakoknak a mai orosz nyelvből való kivészése bizonyítja, hogy az általános tendencia a feltételezett fejlődéssel ellentétes irányu.

A névelő keletkezhetett a nyelvek fejlődésének igen régi korszakaiban. A nyelvek történeti fejlődésének folyamán a névelő teljesen kivészhet és több évszázad múlva ismét megjelenhet, már más névmásokkal kifejezve. Egyes kutatók /Franz Bopp és mások/ feltevése szerint a szigmás nominatívus s végződésének az indoeurópai nyelvekben sajátosságos postpozitívus névelői szerepe van, v.ö. a latin amicus /barát/, a gót wulfs /farkas/ és a görög logos /beszéd/ szót stb. A román nyelvekben és a görög nyelvben az új prepozitívus névelő már a történelmi korszakban alakult ki.

Az archaikus alakok vagy archaikus hangok fogalma a nyelvben általában véve relativ.

Az w hang jellemző volt a görög nyelv fejlődésének archaikus korszakaira /jelen esetben az attikai nyelvjárásra gondolunk/. Azután ez a hang a legtöbb ó-görög nyelvjárásból teljesen eltűnt. Az ujjörög nyelvben a y hang, igaz hogy labiodentális jelleggel, ismét kialakul.

A finn nyelv ősében kétségtelenül megvolt az s hang, lásd a finn hiiri /egér/, udmurt sir /egér/ szavakat. Azután ez a hang eltűnt, majd egyes karél nyelvjárásokban ismét megjelent az s-ből bizonyos helyzetekben.

Az ó-görög k perfektum a görög nyelv fejlődésének egyik időszakában eltűnt, helyette azonban az ujjgörög nyelvben megjelent egy más nyelvi anyagból kialakuló új perfektum. Számos efféle analóg eset nem egyszer bizonyos regresszió látszatát kelti a nyelvben. A latin nyelvben az igék többeli magánhangzói abban az időszakban, amikor az első szótagon volt az expiratorikus hangsúly, változásnak voltak alávetve, v.ö. teneo /tartok/, de contineo /megtartok/ (a régi conteneo-ból). A vulgáris latinban rekompozíció következtében ismét megjelenik a conteneo alak, noha az archaikus conteneo alak és az új conteneo alak kialakulásának körülményei más és más voltak.

A külföldi összehasonlító nyelvészek, miközben a rokonnyelvi szavak és alakok összehasonlításával foglalkoznak, s ezeket eredeti őstípusokra vezetik vissza, rendszerint olyan új képződményeket vagy jelenségeket is felfedeznek, amelyek egy későbbi, a közös nyelv feltételezett szétesését követő időszakból valók.

Az új jelenségek figyelembevételé azonban nem terjed túl azon, hogy megállapítják őket. Holott e jelenségek természetét nem tanulmányozhatjuk anélkül, hogy külön-külön ne foglalkoznánk behatóan minden konkrét nyelv fejlődésének belső törvényeivel.

A belső nyelvfejlődés sok-sok folyamatának természetét, többek közt a nyelvtani asszociációk természetét ezideig alig tanulmányozták. A nyelvtani alakok analógia alapján való képződését illetően csak arra szorítkoznak, hogy konstatálják a jelenséget egyik vagy másik nyelvben. Az analógiás alakok képződésének igazi okait gyakran nem is kutatják. Pedig a nyelvtani asszociációk okainak tüzetes vizsgálata fényt deríthetne sok olyan jelenségre, amely a különböző nyelvek történetének tanulmányozásával kapcsolatos.

Nem tanulmányozták eléggé a különböző nyelvek fonológiai sajátosságait sem, ami olykor arra vezet, hogy az összehasonlításokat nem alapozzák meg kellőképpen.

Az a körülmény, hogy a beszélt nyelvnek nincsenek írott emlékei, és hogy a különböző nyelvek történetének vizsgálata a nyelv irodalmi, az írott emlékekben lerögzített formáira támaszkodik, a történelmi távlat bizonyos foku eltorzítására vezethet. A mai román nyelveknek és az ujjgörög nyelvnek a kialakulásában résztvevő beszélt népnyelv jelentős befolyásából azt következtetik, hogy a nyelvek bizonyos sajátosságai - amelyeknek nincsenek közvetlen párhuzamai közvetlen őseiknek a régebbi időkben használt írásbeli nyelvének írott emlékeiben - új képződmények. Ezek a jelenségek azonban a régebbi időkben beszélt nyelvben is megjelentek.

Az összehasonlító-történelmi módszer nem alkalmazható egyformán a különféle rendszerű nyelvekre. Az összehasonlító-történelmi módszer

alkalmazása szerfölött pozitív eredménnyel jár az indoeurópai nyelveknél, amelyeknek meglehetősen eredeti szerkezetük, rengeteg rendellenességük van. Ellenben az amorf rendszerű nyelvekre, pl. a kínai, az annámi és más nyelvekre való alkalmazása igen sok nehézségbe ütközik. Az összehasonlító-történeti módszer alkalmazása ugyancsak kevésbé pozitív eredménnyel jár azokban az esetekben, amikor az egy nyelvcsaládba tartozó nyelvek között nincsenek különösebben éles eltérések. Az összehasonlító-történeti módszer eredményesebben alkalmazható az indoeurópai nyelvekre, mint a török rendszerű nyelvekre. Ugyancsak körülményes az összehasonlító módszer alkalmazása az erősen különvált nyelvekre, mivel rendkívül kevés olyan támpontunk van, amilyeneken minden igazi összehasonlításnak nyugodnia kell.

Amikor egy nyelv rendszerének összetevő elemeit hasonlítják össze, akkor az összehasonlító-történeti módszer rendszerint pontos, minden kétséget kizáró rekonstrukciókat eredményez.

Az összehasonlító-történeti módszer felsorolt - és szerintünk leglényegesebb - fogyatékoságai sem csökkentik e módszer értékét. Az összehasonlító-történeti módszer bizonyos fokig tökéletesíthető a lehetőségek határain belül. A mai nyelvek nyelvjárásainak és az egy nyelvcsaládba tartozó nyelvek közötti kapcsolatoknak tüzetesebb vizsgálata új anyaggal kell hogy szolgáljon összehasonlító tanulmányozásukhoz. Ezt a szóképzési, az összehasonlítás tárgyát alkotó anyagot oly módon növelhetjük, hogy feltárjuk a más rendszerű nyelvek jövevényszavait. Az egyes nyelvek és nyelvjárások tüzetes tudományos leírása fejlődésüknek egy bizonyos szakaszán szintén sok anyagot szolgáltathat a nyelvek történetének összehasonlításához és tanulmányozásához.

Az az általános követelmény, hogy az összehasonlító-történeti módszer alkalmazásánál igen nagy elővigyázattal járjunk el, semmiképp sem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk az őstípusoknak vagy akár egész szinkron időszakok közös sajátosságainak a rekonstruálására irányuló kísérletekről. A rekonstruálás rendszert és összhangot visz a különféle nyelvek történelmi multjának tanulmányozásába. E kísérleteknek N.J. Marr akad. és tanítványai részéről való baloldali mizbe bujtatott teljes tagadása vagy azt tükrözi, hogy nem akarnak behatolni az efféle eljárások lényegébe, vagy pedig azt a burkolt, minden rendű és rangu álbaldali rombolóra és pusztítóra jellemző törekvést, hogy összevisszaságot és zürzavart keltsenek a történeti nyelvtudományban.

Az összehasonlító-történeti módszer, ha kiküszöböljük fogyatékoságait és bizonyos mértékig tökéletesítjük, igen hatásos eszköze lehet a különféle nyelvek vizsgálatának. A szovjet nyelvtudósoknak minden diszciplínában elsőrendű feladatuk, hogy a különböző nyelvek történetének vizsgálatára szolgáló tökéletesebb és pontosabb összehasonlító-történeti módszert kidolgozzák és a kutató gyakorlatban meghonosítsák.

/Izvesztija AN SZSZZSR, OLJa, 1950/IX/3. 177-185.1./

J e g y z e t e k.

1. I.Sztalin, Marksizmi voproszi jazikoznanyija /Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései/. Oroszul: Pravda kiadás, 1950.28.l. Magyarul: Sztalin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 31.l.
2. F.Sommer, Handbuch der lateinischen Laut und Formenlehre, 1914, S.45.
3. K. Brugmann und B. Delbrück, Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1897, B. 1, 8, 92.
4. V.G. Jegorov, Csuvaszsko-russzkij szlovar /Csuvas-oroszl szótár/, 1935. 519.l. /oroszl/.
5. F.Sommer, id.m. S. 526.